

■ Cristel van de Ven & Jan Arnoud Ruiter

Interview met Isil Vos en Godelieve Spaas

Kunst en de kracht van mensen

Winter 2018, Croeselaan, Utrecht. We zijn op de begane grond van het hoofdkantoor van Rabobank. Enkele jaren geleden was daar een grote expositieruimte met tentoonstellingen van kunstenaars waar Rabobank werk van verzamelt. Nu is het een ruimte voor flexwerkplekken die gebruikt wordt om steeds andere werken uit de collectie tentoon te stellen (een combinatie van expositie-, inspiratie- en werkruimte). Op dit moment hangen er werken die werden gekozen door Lucas de Man, met als thema moed.

Toepasselijk want dat thema komt regelmatig naar voren in ons gesprek met theatermaker Isil Vos en Godelieve Spaas, curator van het Search Centre Kunstzaken Rabobank (zie kader). Aanleiding voor dit gesprek is de solovoorstelling 'Sam', op uitnodiging van Rabo Kunstzaken ontwikkeld en opgevoerd door Stichting Nieuwe Helden. Voor de totstandkoming van dit kunstwerk deden regisseur Lucas de Man en acteurs Isil Vos en Michaël Bloos een jaar lang onderzoek binnen de Rabobank, als *artists in residence*. Wij zijn benieuwd naar de beweegredenen van Rabobank om deze voorstelling te laten maken, het onderzoek dat Stichting Nieuwe Helden deed en de effecten van de voorstelling op Rabobankmedewerkers. Het wordt een energiek gesprek over verwonderen, leren, creëren en 'ont-moeten'. Met in de hoofdrol: de mens.

Een voorstelling als kunstobject? Dat klinkt vernieuwend. Hoe is Rabobank hiertoe gekomen?

Godelieve Spaas: "Rabobank heeft een prachtige, *cutting edge* kunstcollectie. In de begintijd van de collectie was kunst vooral bedoeld ter verheffing van de medewerker, vanuit de idee dat het leuk is om tijdens het werk iets moois aan de muur te zien. Later is de collectie musealer aangekocht en beheerd. We geven stukken tijdelijk in bruikleen, voor specifieke tentoonstellingen. Ongeveer honderdtwintig per jaar. Verder hangt of staat er nog steeds overal in de bank prachtige kunst. Een aantal jaar geleden is de expositieruime gesneuveld als gevolg van bezuinigingen. De afdeling Kunstzaken van Rabobank stelde zich toen de vragen: Wat nu? Wat willen we? De achtergrond van deze vraag was enerzijds heel praktisch. Als gevolg van het sluiten van bankkantoren en thuiswerken neemt het aantal muren af waarop je een kunstwerk kunt hangen. De vraag was echter ook

Godelieve Spaas

Isil Vos

Over Godelieve Spaas, Isil Vos en Stichting Nieuwe Helden

Godelieve Spaas is zelfstandig onderzoeker en adviseur op het gebied van nieuwe economie. Zij werkt samen met organisaties aan de ontwikkeling naar meer duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid. Godelieve is als curator verbonden aan het Search Center van Rabo kunstzaken, onder leiding van Verily Klaassen.

Isil Vos is zelfstandig theatermaker. Ze werkt als regisseur, actrice en projectleider. Vanuit Stichting Nieuwe Helden speelt Isil de solovoorstelling Sam – "een energieke performance over de toekomst van geld, werk en leven". Isil heeft inmiddels tientallen keren voor groepen van Rabobankmedewerkers opgetreden.

Stichting Nieuwe Helden creëert met een internationaal netwerk van creatieve professionals uit de kunst en andere disciplines, kunstwerken en urban actions in de publieke ruimte, zodat deze ruimte weer een plek van 'ont-moeting' kan zijn. De artistieke leiding van Stichting Nieuwe Helden is in handen van regisseur, acteur en conceptontwikkelaar Lucas de Man.

fundamenteel van aard: wat is de waarde van de kunst voor de bank? En hoe spreekt kunst de medewerker aan?"

En? Wat is de waarde van kunst voor de bank en voor medewerkers?

Godelieve vervolgt: "Wat kunstenaars goed kunnen, is aan iets beginnen zonder dat ze weten waar ze uitkomen. Ze werken zonder plan. En ze voelen zich vrij om andere betekenissen aan dingen te geven dan 'het systeem' ons voorschrijft. Banken denken over het algemeen binnen het economische denkparadigma. Kunstenaars kunnen dat systeem in twijfel trekken."

Ze vertelt hoe zij en Verily Klaassen, hoofd kunstzaken Rabobank, met het idee speelden om kruisbestuiving tot stand te brengen tussen kunstenaars en de bank. Ze vroegen Louise Fresco, auteur van het boek 'Kruisbestuiving. Over kennis, kunst en het leven' (2018), om met hen mee te denken. Ook spraken ze erover met de bestuursvoorzitter van Rabobank Nederland, Wiebe Draijer. Spaas spreekt met zichtbaar plezier over de vele wegen die zij en Klaassen hebben bewandeld om te komen tot een nieuwe kijk op kunst binnen en voor de bank. In hun zoektocht troffen ze op een dag de Vlaams-Nederlandse regisseur en kunstenaar Lucas de Man. Die raakte bij hen een gevoelige snaar. Spaas: "Verily en ik zeiden steeds tegen elkaar: we weten het niet, we zijn onderweg. 'We weten het niet,' waren letterlijk de eerste woorden van Lucas de Man in zijn lezing. Hij ziet kunst als een hefboom. En zijn taal was niet zo ver verwijderd van de banktaal. Dat hielp ook."

Een samenwerking is geboren. Eentje die van tevoren goed georganiseerd werd door de afdeling Kunstzaken van Rabobank. Zo spraken ze expliciet met De Man en zijn groep af dat zij een vrij kunstwerk zouden maken. Spaas klinkt stellig als ze

zegt: "Kunst is kunst. Wij willen het niet functioneel inzetten. Wat de Nieuwe Helden hebben gemaakt is autonome kunst, maar verbonden aan Rabobank omdat de bank het onderzoeksobject was." Rabobank maakte op voorhand dus geen afspraken over het eindproduct van Stichting Nieuwe Helden in de overtuiging dat dit project alleen kan slagen bij volledige vrijheid. Spaas: "We hebben maar een 'go-no go'-beslissing vooraf gedefinieerd, en dat was of Rabobank het kunstobject te zijner tijd zou vertonen aan medewerkers en de buitenwereld. Maar verder waren de kunstenaars vrij in hun werk."

Wat was de bedoeling van het project met Stichting Nieuwe Helden?

"We hadden geen vooropgesteld doel met het project, in de zin van: wat is de bedoeling, wat moet er mee gebeuren, hoe krijg je dialogen op gang," aldus Spaas. Natuurlijk brengt kunst iets teweeg, maar we willen dat niet vooraf bepalen. Dat ontstaat in het proces, dus in dit geval tijdens de interviews, of in het bijwonen van de voorstellingen, of misschien zelfs pas drie weken later. Kunst is een interventie zonder voorbedachte rade. Kunst heeft volgens Spaas wel een doel op zich. Ze verwoordt dit als volgt: "Er zijn drie soorten kennis: theoretische kennis, praktische kennis en overbodige kennis. In dat laatste zit vaak de creativiteit en de imaginatie die je op andere ideeën brengt. Kunst is een schatkist aan verhalen die je helpen om anders te kijken, anders te duiden en te veranderen. Dit geldt ook zo voor de Rabobank," vindt Spaas. "Door *artists in residence* te vragen om kunst te maken gerelateerd aan onderwerpen die voor de bank en de samenleving belangrijk zijn, kunnen we een extra voorraad aan verhalen, beeld, ontmoetingen en gebeurtenissen ontsluiten, die we kunnen koppelen aan een visie op

duurzaam ondernemen. Zo raakt kunst de transitie van de Rabobank.” Dat ervaren mensen volgens Spaas ook zo, omdat er steeds mensen naar de kunstcommissie toe komen om te kijken of ze wat kunnen doen met de artists in residence. Hoog tijd om de aanwezige residentiële kunstenaar, Isil Vos, te vragen naar haar kijk op de zaak.

Figuur 1. De tankman

Isil, dat onderzoek dat jij hebt uitgevoerd binnen Rabobank: hoe ging dat in zijn werk?

Isil Vos: “In november 2016 zijn we begonnen. We stapten een lokaal kantoor van Rabobank binnen. Als theatermakers hadden we vanuit Rabobank een aantal gidsen meegekregen die ons wegwijs konden maken binnen de bank. Bij de start van het project ontmoetten wij hen in het depot van de kunstcollectie. We moesten ons aan elkaar voorstellen aan de hand van een kunstwerk. Eén gids had de tankman als kunstvoorwerp gekozen (zie figuur 1). Hij zei: ‘Ik heb niets met kunst. Maar ik ken wel heel veel mensen binnen de bank en ik ben een verbinder.’ Hij werkte in Krimpen aan de IJssel en wij mochten langskomen. Zo zijn we begonnen. Het was mooi om met zo iemand te werken.”

Toen stond je daar in Krimpen aan de IJssel. En toen?

Vos: “We begonnen met het stellen van allerlei vragen, zoals: wat doet een accountmanager, wat is er leuk aan, hoe lang doe je dit werk al en waarom zo lang? We vroegen mensen alles over hun werk, tot aan wat ze verdienden. En het wonderlijke was, mensen vonden het niet erg. Sterker nog, ze vonden het prettig om te praten. Iemand zei later: ‘Het gesprek met de kunstenaar heeft heel veel gebracht. Alleen maar omdat iemand me bevroeg met open vragen.’” De gesprekken lijken dus in zichzelf al een transformatieve werking te hebben.”

Na de interviews in Krimpen aan de IJssel volgen er nog vele. Uiteindelijk wordt het een reeks van circa honderd interviews die Vos en haar collega’s houden met Rabobankmedewerkers van diverse lokale kantoren, plus het hoofdkantoor. Eens in de zoveel tijd komt de groep kunstenaars

van Stichting Nieuwe Helden bijeen. Dan eten ze samen en discussiëren ze over wat ze gevonden hebben. Die discussies gaan er volgens Isil Vos soms fel aan toe. “Deze onderzoeksmethode is door Stichting Nieuwe Helden bewust gekozen,” vertelt Vos, “we hebben steeds geprobeerd om onszelf te vertragen. Eerst ontmoeten, praten en dan uittypen. Niet meteen een mening vormen. Eerst bespreken in de groep. Langzaam komt dat verhaal dan, met het hele team.”

Wat viel jou het meeste op tijdens je gesprekken met bankmedewerkers?

Vos: “Dat er mensen werken bij de bank. Bij de start van dit project vroegen collega-kunstenaars: ga je voor een bank werken?” (Vos trekt een vies gezicht bij het uitspreken van deze zin – red.). “Die collega’s zien de bank als een samenraapsel van graaiers. En ik had dat idee ook een beetje toen ik eraan

De motor van alles, de motor van de bank, dat zijn de mensen

begon. Maar mijn grootste inzicht is: er werken dertigduizend mensen bij Rabobank. Dus geen graaiers, maar mensen. Ik heb zelf nog wel steeds vragen bij het systeem. Ik heb bijvoorbeeld managers horen praten over de ‘gouden kooi’: geld, status. Het kan een soort van gevangenis worden. Dat is een risico van het systeem.”

Wanneer kwam het idee om van alle inzichten een voorstelling te maken?

Isil Vos: “Kunstenaars hebben wellicht geen plan, maar we hebben net als iedereen de

drive en de ambitie om iets goeds te maken. We hadden een globale planning, een doorlooptijd en een mening. Vrij in het begin hebben we bedacht dat we een beeldend kunstwerk, een theatrale kunstshow en een voorstelling wilden ontwikkelen. De podcast (het derde kunstobject dat Stichting Nieuwe Helden maakte – red.) kwam als een verrassing. We hebben steeds nagedacht over wat we met bepaalde uitingsvormen kunnen overbrengen. Daar kwam deze mix aan kunstobjecten uit voort.” Godelieve Spaas vult aan dat Rabobank in overleg met Nieuwe Helden een aantal randvoorwaarden heeft opgesteld, namelijk dat de voorstelling op elke plek met een stopcontact gespeeld moest kunnen worden. En dat het een solovoorstelling zou zijn. Want die is gemakkelijk overal in te zetten.

Wat vond jij bijzonder aan dit project, Isil?

“Voor een kunstproject was de voorbereidingsperiode vrij lang. Normaliter geeft niemand kunstenaars geld voor een onderzoeksperiode. Dat is echt uniek. Meestal is er alleen maar geld voor een repetitiefase beschikbaar.”

Hoe heeft het feit dat je zelf onderzoek hebt gedaan impact op je spel?

“Als acteur leer je om je een personage eigen te maken, ook als het ver van je af ligt. Maar nu heb ik zelf de noodzaak gevoeld van hetgeen gezegd moet worden. Ik heb gevoeld waar we mensen konden raken. Als ik dat niet had kunnen doen, dan had ik het – hoop ik – nog steeds wel goed kunnen spelen maar dan had het wellicht minder geraakt.”

Wat moest er wat jou betreft zeker in de voorstelling?

“Dat er zoveel voorwaartse energie in die bank zit,” vertelt Vos. “Zo veel intelligentie en ideeën bij mensen. Niet bij de bank.

Maar bij de mensen. Ik weet niet wat je als organisatie daaraan doet. Maar de motor van alles, de motor van de bank, dat zijn de mensen. Dat moest erin!" Godelieve Spaas vult aan: "Daarmee onthult dit kunstwerk levenskracht. We onthullen de mensen bij de bank en hun enthousiasme, verdriet en pijn. Dat is niet wat de bank is als institutie. Soms praat een mens als de institutie die hij of zij vertegenwoordigt en niet als de mens die hij of zij is. Dat laatste is het leukst. De acteurs ontmoetten heel snel de mens achter de institutie. Maar als je formeler of als klant binnenkomt bij de Rabobank, dan ontmoet je eerder de institutie." Spaas is even stil en zegt dan: "Misschien moeten we dat ook doen: de institutie veranderen, menselijker laten zijn."

Wat vond Wiebe Draijer van de voorstelling?

Godelieve Spaas: "Wiebe Draijer is voorzitter van de kunstcommissie. We hebben de voorstelling, toen die qua tekst af was, aan hem gepresenteerd. Dat was best spannend. De voorstelling bevaart het beleid van de Rabobankdirectie. En geeft een inkijkje in de mens in de organisatie. Wiebe vond het een mooie voorstelling." Het enige vooraf bepaalde 'go/-no go'-moment van dit project draait dus uit op een klinkende 'go'. Spaas geeft aan hoe betekenisvol het is geweest dat het project was goedgekeurd door Wiebe Draijer zelf: "Na de voorstelling zeiden mensen: 'Wauw, de top ziet ons dus wel.' Het project bleek een tussenruimte te creëren die nodig was om weer verbinding te ervaren tussen top en werkvloer."

Hoe ervaren jullie de effecten van de voorstelling?

Isil Vos: "Direct na de voorstelling wordt er vaak inhoudelijk nagepraat. Dan gaat het altijd over de inhoud en over de emotie, nooit over het kostuum, de filmpjes die we gebruiken

of het decor. De een haalt er iets uit dat gaat over actief mobiel zijn, andere mensen haken aan op de ideeën over de toekomst, die er ook in zitten."

Weten jullie ook wat er bijvoorbeeld gebeurt met mensen als ze na de voorstelling naar huis rijden? Of als ze een dag later hun collega's weer terugzien op het werk?

Spaas en Vos geven aan dat ze dat niet weten. Het lijkt alsof dat hen ook niet echt uitmaakt. Spaas: "Er zijn altijd wel mensen die kijken of ze de voorstelling binnen een ontwikkelprogramma kunnen plaatsen. En er komt ook wel de vraag wat dit kunstwerk nou voor je doet. De institutie maakt dat we deze nuttigheidsvraag stellen. Maar het mooie van de voorstelling is dat het een geschenk is. Als je in het theater naar een voorstelling gaat, dan vraagt toch ook niemand na afloop wat het voor je heeft gedaan en wat je eruit hebt gehaald?" Vos: "Het stuk is wat het is en het doet wat het doet." Spaas beaamt dit: "De voorstelling is zoals gezegd een kunstwerk op zich. Ik wil niet vooraf, vanuit de afdeling Kunstzaken, al bepalen wat het moet opleveren."

Wat zijn vervolgplannen?

Godelieve Spaas vertelt dat Rabobank een volgend project is begonnen met een nieuwe kunstenaar, Arne Hendriks. Hij houdt zich al jaren bezig met het thema krimp. Wat als we letterlijk kleiner zouden worden? Kunnen we dan de overvloed tegemoet krimpen? Spaas: "We hebben nu de vraag geformuleerd: hoe gaan we om met overvloed? Dat is geen eenvoudige vraag omdat overvloed economisch nauwelijks waarde heeft. Om te onderzoeken hoe we overvloed van waarde kunnen maken, hebben we een grote hoeveelheid witte kolen gekocht. Dit jaar was er namelijk een enorm overschot aan witte kolen op de markt. Met die kolen

– die overvloed – gaan we allerlei dingen doen. Zo gaan we binnenkort een uitgebreid menu maken met alleen maar witte kool als ingrediënt, zodat we de waarde van de kool samen kunnen beleven. Daar kijk ik nu al naar uit.”

Stichting Nieuwe Helden geeft binnen Rabobank momenteel vorm aan een beeldend kunstwerk. Isil Vos: “Het kunstwerk heet ‘Groei.’ Het wordt negen meter hoog en verbeeldt het Rabomannetje, maar dan in gehurkte houding. In deze wereld is er namelijk meer behoefte aan de nederige mens die teruggeeft, in plaats van aan het trotse Rabomannetje met de borst vooruit.” De nederige man wordt gemaakt uit blokken mycelium. Dat is een snelgroeïende schimmel die je zelf kunt kweken. Alle lokale banken krijgen een kweekkas waarin ze de blokken gaan kweken. Vanuit Stichting Nieuwe Helden gaan er verhalenvertellers mee met het installeren van de kweekkasten, om zo het inhoudelijke verhaal van het kunstwerk over te brengen. Daarna gaan lokale Rabobanken zelf aan de slag met de kweek. Alle blokken worden verzameld in een centrale publieke ruimte, waar de opgebouwde man gebouwd en tentoongesteld gaat worden. Deze plek is nog niet bekend. De geknielde man zal waarschijnlijk in september verrijzen. Zijn handen zullen een voedingsbodem zijn voor eetbare paddenstoelen, die geogst kunnen worden door onder andere scholen. Zo geeft Rabobank letterlijk en figuurlijk invulling aan haar ambitie ‘Growing a better world together’.”

Tot slot: wat hebben jullie geleerd van dit project?

Godelieve Spaas: “Ik begin meer en meer te begrijpen dat je verandering niet ontwerpt,

maar dat die ontstaat. Wat er nodig is om het systeem te veranderen, is dus ruimte geven aan dat wat er ontstaat. Ontdekken wat er vrij gaat komen, dat leven geven. Dat is wat we met kunst proberen te doen. Een vuurtje aanstoken. Dat starten en legitimeren.” Vos: “Ik mag heel vaak mensen ontmoeten die ik niet ken, van wie ik mag leren wat ik niet weet. Het werd me in dit project weer heel erg duidelijk hoe ongelooflijk belangrijk het is om mensen te ontmoeten. Het klinkt cliché, maar het geeft zo veel energie. En het is zo nodig. We kunnen alleen maar overleven als we elkaar ontmoeten. Terwijl technologie ons af en toe juist uit elkaar drijft.” Spaas: “We hebben het in dit gesprek gehad over systeemverandering. Ik weet niet of dat kan gebeuren door grote organisaties. Maar bij Rabobank zeggen, geloven en denken allerlei mensen dat het wel kan. Zij geloven echt dat ze het systeem om kunnen krijgen. Dat vind ik moedig en het geeft me hoop. Als ik die verhalen hoor, dan stemt me dat hoopvol.”

Met datzelfde hoopvolle gevoel verlaten wij de bank. Systeemverandering. Het kan dus toch. Maar alleen als het de ruimte krijgt. En van de institutie hoeven we niets te verwachten. Die gaat de verandering niet brengen. Het lukt alleen als wij het doen. Wij, mensen. ■

Referenties

- Fresco, L. (2018). *Kruisbestuiving. Over kennis, kunst en het leven*. Amsterdam: Prometheus.
- *Stichting Nieuwe Helden*, geraadpleegd op 10 april 2018, van <https://stichtingnieuwehelden.nl/over-nieuwe-helden/>

Cristel van de Ven en Jan Arno Ruijter, redactieleden TvOO